
**СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ
ЗМІСТОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ**

ДЕЙЧ Марина Євгенівна, кандидат наук з державного управління, доцент, докторант Інституту економіки промисловості НАН України, м. Донецьк

*Перед пустим світом 'я беру на себе тягар відповідальності...
М. Мамардашвілі*

*Все зло світу вреши-реши повернеться до людини,
яка і є відповідальною за спалювання творіння.
А. Єрмоленко*

Проблема відповідальності на початку нового століття не просто стає однією із актуальних, а стає визначальним ціннісно-смісловим посилом щодо діяльності людини, яка повинна у своїх рішеннях і діях виходити з необхідності реалізації імперативу виживання людства у сучасному кризовому світі. Неоліберальна глобалізація, що зараз відбувається за неоліберальним сценарієм, як показали останні десятиріччя, несе людині не лише кризу навколишнього середовища, але й зумовлює процес деградації самої людини. Це відбувається тому, що основна теза такого сценарію – теза про свободу не підкріплена тезою про відповідальність, яка є зворотною стороною свободи. Якщо з поля зору випадає відповідальність, то свобода перетворюється на свавілля, всюдозволеність, що незмінно обертається катастрофічними наслідками як для суспільного розвитку, так і для розвитку самої людини. Приймаються безвідповідальні рішення, здійснюються безвідповідальні дії. Внаслідок цього, як правило, зростає прибуток і збільшується капітал, а природне та соціокультурне середовища збіднюють, руйнуються, стають кризовими. Вони перетворюються на такі, у яких все менше й менше залишається умов для людського розвитку і самореалізації, повноцінного життя. Оскільки сучасний світ є переважно наслідком людської діяльності, то й винити за ці ризики та небезпеки людина має лише себе, свою безвідповідальну діяльність.

Звідси й витікає, що відповідальність людини зараз набуває першорядної ваги, виступає пріоритетною потребою корінної перебудови як господарського мислення, так і господарчих практичних дій щодо нинішнього і майбутнього існування людини. Оскільки людина живе у суспільстві та за його допомогою вирішує майже всі нагальні проблеми свого життя, то й відповідальність набуває соціального характеру, тобто вона перш за все постає як соціальна відповідальність людини за свої рішення і дії як перед собою, так і перед іншими людьми.

Проблемам соціальної відповідальності в останні роки присвячується все більше наукових публікацій. Соціальну відповідальність досліджують закордонні та вітчизняні вчені, серед яких перш за все можна назвати О.А. Грішнову, А.М. Єрмоленка, А.М. Колота, Е.М. Короткова, О.Ф. Новікову, І.Л. Петрову, О.Ф. Плахотного, В.М. Шаповал, Л.С. Шевченко та інших.

Проте не всі аспекти соціальної відповідальності розкриті глибоко і всебічно. Навіть у самій трактовці визначення та змісту соціальної відповідальності існують принципові розбіжності, не говорячи вже про багатоманітні прикладні питання її реалізації. Метою цієї статті є насамперед дослідження теоретико-методологічних основ визначення як самого

терміну «соціальна відповідальність», так і змісту того дійсного феномену, що стоїть за цим поняттям.

Основні положення дослідження базуються на такій теоретико-методологічній підставі. *По-перше*, формат його «задається» основоположними принципами постнекласичної науки з її об'єктом – людинорозмірним комплексом та начальним гуманістичним спрямуванням наукового аналізу. *По-друге*, специфікою самого поняття відповідальності є те, що вона не може бути логічно виведена з будь-яких феноменів об'єктивного світу, тобто відбиває дещо з світу ноуменів, котре пов'язане з сутнісними глибинами особистості людини як «базового» суб'єкта господарювання. *По-третє*, для розуміння і змістовного розкриття поняття відповідальності поряд з економічним підходом виникає необхідність визначення ціннісних засад, які передують цілераціональним рішенням та діям.

У практичному плані проблема соціальної відповідальності сьогодні набуває першочергової актуальності тому, що відбувається кардинальна зміна динаміки соціально-економічного функціонування суспільства в цілому і соціально-трудової сфери зокрема. Така зміна перш за все пов'язана з тим, що як вказує А.М. Колот, «парадокс і майже ледь не основна суперечність, що проявилася на рубежі століть, зводиться до того, що в той час, коли, як здавалось би, економіка може на кінець-то запрацювати в інтересах абсолютної більшості населення, маючи для цього економічні, організаційні, психологічні, соціокультурні передумови, світ, образно кажучи, «перевернувся», – інститути суспільства, економіки почали відсувати людину на другий план, економічна доцільність все більше бере верх над соціальною спрямованістю. Асиметрії у економічному і соціальному розвитку, нестійкість у самому широкому її розумінні, де соціалізація відносин в сфері праці, зниження соціальної згуртованості, розповсюдження соціального відторгнення – все це тренди, реальності початку нового століття»¹.

Проте ці тренди були свідомо закладені у самій економічній науці, яка чітко була зорієнтована на методологічний індивідуалізм, нове методологічне кредо якого проголошувало: «Економічна теорія не має *ніякої* картини людини». Більш глибинний аналіз цього кредо дозволив П. Ульріху заявити про те, що його можна замінити більш точним висловлюванням: «Чиста економічна теорія є *ні чим іншим*, як експлікацією певної картини людини – «прораховуючої», прагнучої до максимізації своєї вигоди людини Гоббса, чия споживча натура повністю інструменталізує розум і стискує його до розмірів «чисто» економічної раціональності»². При такій настанові питання соціальні та етичні стають зайвими, навіть шкідливими, а тому вони не лише витискуються за межі наукового дискурсу, але й починають ігноруватися в дійсному економічному розвитку. Це саме той випадок, коли вихолощена від цінностей економічна наука стала неоліберальною ідеологією, яка повсюдно нав'язується як необхідна для розвитку ефективна система господарювання. У ній не людина є метою, центром і вістрям суспільного, соціально-економічного розвитку, а саме економіка, яка в нормальних координатах людської життєдіяльності є лише засобом розвитку, але зараз проголошується як кінцева мета функціонування суспільства та нав'язує грошові відносини в усій його сфері.

В найбільш загальному плані логічним є висновок, що основне джерело в значених підходів знаходиться не просто в діяльності людини, а у соціально *безвідповідальній* діяльності. Вона стала можливою тому, що в ній розірвані економічні та соціальні цілі, ігноруються етичні норми, цілераціональність і ціннісна раціональність. Саме цей розрив зараз дійшов краю, ознаменувався світовою кризою життєустрію людини, а тому проблема подолання розриву стає першочерговою у практично господарському плані. Це ж, в свою чергу, потребує насамперед глибокого і всебічного осмислення існуючих економічних реалій з точки зору *відповідальності людини* за їх настання. Тим самим проблематика соціальної

¹ Колот А.М. Усиление асимметрий в социально-трудова сфера как современный тренд и вызов устойчивому развитию // Вопросы политической экономии, 2012, № 3. – С. 143-144.

² Ульрих П. Критика экономизма. – М.: Вузовская книга, 2004. – С. 97, 102.

відповідальності не просто виходить на перший план, а стає такою, яка *охоплює усі інші* проблеми і аспекти життєдіяльності людини, визначає «коридор» її сучасного мислення і практичних дій. Настав той критичний час, коли людині вкрай необхідно «подивитися на світ очима своєї відповідальності»³.

Соціальна відповідальність є фундаментальною проблемою для економічної і в цілому суспільствознавчої науки. Вона зовсім не зводиться лише до тематики корпоративної соціальної відповідальності, яка зараз є надзвичайно модною у економічній науці. Більше того, якщо головного суб'єкта соціальної відповідальності вбачати лише у сучасній корпорації, то основоположні характеристики цього феномена залишаться поза увагою дослідження. Тому розуміння самої відповідальності стане неадекватним його сутності, бо головним, як показує аналіз опублікованої літератури за тематикою корпоративної соціальної відповідальності, стає *зовнішній* – нормативно-моральний чинник, а сама внутрішня природа відповідальності щонайменше цікавить прихильників цього напрямку. Звідси вкрай однобічний підхід, досить поверхневий і не зовсім ефективний щодо практичних наслідків його «впровадження» у економічне сьогодення. Корпоративна соціальна відповідальність залишається у «старому» форматі наукового мислення тому, що корпорація організовує свою діяльність заради зростання прибутків, а її соціальна відповідальність.

Найбільш загальну проблемно-предметну характеристику соціальної відповідальності дає у фундаментальній монографії «Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку» А.М. Колот: «Соціальна відповідальність – це складне суспільне явище, комплексна характеристика якого передбачає з'ясування його природи, виокремлення суб'єктів, об'єктів, компонентів (видів), місця в системі цінностей людини та суспільства загалом»⁴. Таке визначення вказує перш за все на ті проблемні поля, ключові положення, аналіз яких й приведе до розуміння феномену соціальної відповідальності, його ролі у сучасному суспільстві. Його загальна схема дослідження в цілому відповідає традиційному для економічної науки підходу, коли визначаються суб'єкт, об'єкт та самі відносини з приводу досліджуваного феномену. При цьому цілком зрозуміло, що мова насамперед йде про наукове уявлення, теоретичне відбиття реального феномену відповідальності. Тобто насамперед потребує відповіді на запитання: хто є суб'єктом відповідальності? Що є її об'єктом? Які специфічні відносини складаються між людьми з приводу здійснення, реалізації відповідальності?

«Соціальна відповідальність є категорією для означення міри свобідного прояву соціальним суб'єктом свого обов'язку і права вибрати у конкретних умовах оптимальний варіант відношення до дійсності, виходячи з прогресивних інтересів суспільства»⁵, – писав О.Ф. Плахотний, який ще у 80-х роках минулого століття поставив за мету дати цілісне систематичне викладення проблеми загальної теорії відповідальності. У цьому визначенні, яке має перш за все методологічний засадничий характер, мова йде насамперед про три найважливіші засади-характеристики соціальної відповідальності, а саме: соціального суб'єкта, його свободу і міру цієї свободи. У цій тріаді задається своєрідний формат розуміння проблеми відповідальності. Доцільно проаналізувати цю тріаду, виходячи з тих теоретичних положень, які вже напрацьовані суспільними науками.

Соціальний суб'єкт, якщо брати до уваги його специфіку саме як *соціального*, постає складною сукупністю тих суб'єктів, що діють в соціумі: від окремої людини, особистості до суб'єктів міжнародних взаємин, а у кінцевому рахунку – людства в цілому. Проте зрозуміти

³ Мамардашвили М. Очерк современной европейской философии. – СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2012. – С. 241.

⁴ Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку : монографія / [А. М. Колот, О. А. Грішнова та ін.]; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Колота. – К.: КНЕУ, 2012. – С. 10.

⁵ Плахотный А. Ф. Проблема социальной ответственности. – Харьков: Вища школа. Изд-во при Харьк. ун-те, 1981. – С. 8.

відповідальність будь-якого колективного чи сумісного суб'єкта майже неможливо, якщо не визначити насамперед *якісні характеристики відповідальності людини, особистості*. Від усвідомлення особистістю своєї відповідальності за свій образ мислення, свої рішення і дії у визначальній мірі залежить ступінь і спрямованість відповідальності тих угруповань – більш широких соціальних осередків-суб'єктів, до яких входить людина і у яких вона самореалізує свої глибинні ціннісні установки та мотиви, коли бере участь у сумісно-розділеній діяльності. Природньо, що у кожного соціального угруповання-суб'єкта формуються свої розуміння, правила, норми, що стосуються його колективної відповідальності за свою діяльність, проте вони мають, як правило, побіжний характер і можуть впливати на особисту відповідальність зворотним чином. Тобто тут існує проблема «зворотного зв'язку» між тим, що називають колективною відповідальністю і особистісною відповідальністю, яка закладена в природі людини і властива окремій людині ще до того, поки вона не вступила у сферу сумісно-розділеної діяльності.

У зв'язку з цим потребує усвідомлення первинна, *базова відповідальність*, її глибинна засада, яка властива природі людини і «фіксує» специфіку саме людини у порівнянні з іншими представниками тваринного світу. Поряд з цим доцільно виділяти побіжні, *вторинні форми відповідальності*, які переважно фіксують саме *соціальну* відповідальність, бо виникають і реалізуються в сфері сумісно-розділеної діяльності людини. Спеціальне виокремлення базової особистої відповідальності стає не лише можливим, а й *необхідним* тоді, коли формат бачення, вивчення, розуміння світу виходить з більш глибинного і реального розуміння самої природи людини як суб'єкта господарювання, де саме духовно-моральнісні цінності особистості задають координати життєдіяльності людини. Розуміння людини лише як біосоціальної істоти (на чому базувався марксизм, а також до цього часу визнається більшістю економістів-дослідників) вже недостатнє. При дослідженні людини, насамперед як суб'єкта господарювання, набуває поширення обґрунтоване розуміння її як істоти, що має єдину – біо-соціо-духовну природу⁶. Новизна цього підходу цілком співпадає з тим, що П. Козловські назвав феноменом «нового відкриття людини». Він наголосив, що «наука є практикою і що вона як наукова практика повинна ставити перед собою питання про придатність її парадигми для розуміння людиною самої себе. Рух від наукової парадигми вивчення неживої природи, фізикалізму, до такої науки, яка у своїй науковій практиці сама враховує суб'єкт науки – людину, має особливу значущість для економічної науки, оскільки вона є практичною дисципліною, наукою про усвідомлену діяльність»⁷. Акцент на усвідомлену діяльність зараз стає для науки і господарської практики визначальним тому, що вивчення свідомості та психології людини як самостійного творчого суб'єкта стає зараз надзвичайно актуальним для подолання світової кризової ситуації. Також слід наголосити, що при такому підході відповідальність як властивість і основна характеристика людини витікає саме з її *внутрішньої* духовної складової, а тому відображає глибинний сенс саме *людського* життя і людської діяльності. Саме в такому напрямку доцільно визначити глибинний смисл як особистої, так і соціальної (пов'язаної з суспільним характером людської діяльності) відповідальності. Загальний пафос дослідження витікає тут з тези М.О. Бердяєва про те, що «суспільство буде таким, якими є люди, що його створюють»⁸.

В сучасній теорії управління цей аспект проблеми недостатньо досліджений. Однією з головних причин такого стану є те, що звичка бачення на *передньому плані* саме

⁶ Див.: Задорожний Г.В., Колупаєва І.В. Людська діяльність: зміст і трансформація структури у сучасному господарському розвитку. – Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2009. – С. 48-53.

⁷ Козловски П. Принципы этической экономики. – СПб.: Экономическая школа, 1999. – С. 15-16.

⁸ Бердяев Н.А. О человеке, его свободе и духовности: Избранные труды / Ред.-сост. Л.И. Новикова и И.Н. Сиземская. – М.: Московский психолого-социальный институт: Флинта, 1999. – С. 79.

управлінських *інституцій* відвертає увагу від того, що за кожною інституцією «стоїть» насамперед її керівник-особистість, який згідно своїм моральнісним цінностям і моральним переконанням спрямовує діяльність інституції. Такі цінності та устремління є більш глибокими засадами змісту його керівної діяльності. Вони для нього є більш прийнятними і обґрунтованими, внутрішньо більш укоріненими і зрозумілими, ніж його службові обов'язки, пов'язані з зайняттям функціональної посади. В залежності саме від них керівник спрямовує діяльність інституції в те чи інше русло, надає пріоритетності тим чи іншим інтересам, а тим самим визначає «поле» відповідальності як своєї особистої, так і відповідальності керованої ним інституції.

Широким підтвердженням реальності таких аналітичних висновків є системне розповсюдження корупції перш за все у нинішній системі державного управління на різних її рівнях. Там, де рівень особистої відповідальності керівника державного органу за служіння народу є високим, там і соціальна відповідальність знаходиться на належному рівні. Якщо ж керівник переслідує мету свого збагачення і свою особисту відповідальність звужує до відповідальності за збільшення своїх доходів, то соціальна відповідальність стає пустою декларацією. Зовнішні приписи, правила, норми, що зовні, зі сфери моралі *вимагають* соціальної відповідальності, не досягають своєї мети, коли відсутні внутрішня цінність та розуміння відповідальності, а також коли в людині не розвинені переконання і мотиви до відповідальної діяльності.

Методологія дослідження обумовлює пошук механізму реалізації як особистої, так і соціальної відповідальності в контексті проблеми *свободи*. У загальноприйнятому розумінні свобода трактується як усвідомлена необхідність. Проте таке визначення свободи досить далеке від істинного її розуміння. М.О. Бердяєв писав з цього приводу: «Свобода не є усвідомленою необхідністю, як навчали німецькі ідеалісти. Необхідність є дурна, беззмістовна свобода, свобода, що не просвітлена Логосом. Примусова необхідність є лише зворотною стороною світового розпаду і світового відчуження. Ті субстанції чи істоти світової ієрархії, які відчужені взаємно і перебувають в розбраті та ворожнечі, тобто внутрішньо і свободно не з'єднані, неминуче зовнішньо і примусово пов'язані та скуті. Можна бути в рабстві лише у того, що чуже і вороже»⁹. Свобода людини, особистості закладена у її глибинній природі, тобто ще *до* необхідності. Баз такого розуміння неможливо людині мислити і діяти як свободній істоті. «Найбільш загальне визначення свободи, що обіймає всі часткові визначення, полягає в тому, що свобода є визначення людини не ззовні, а із середини, із духу. Духовне начало в людині є істинна свобода, а заперечення духу, що додумане до кінця, – неминуче є запереченням свободи... Свобода передбачає існування духовного начала, не детермінованого ні природою, ні суспільством. Свобода є духовне начало в людині. Якщо людина як особа цілком детермінована природою і суспільством, то не може бути ніякої свободи»¹⁰. Свобода є насамперед свободою особистості, яка існує лише тоді, коли людина є свободним творчим духом. «Свобода, – писав М. Мамардашвілі, – є дещо, що виростає з нас самих і не може бути дано нам ззовні»¹¹. Тому слід розуміти, що свобода перш за все проявляється у творчому духові, а вже потім вона сягає об'єктивованого світу, який саме й хоче її звести до усвідомленої необхідності.

Із свободою людини, особистості пов'язана її відповідальність. Особливо глибоко ця теза розкривається у християнстві, де свобода кожної особистості, солідарний зв'язок між людьми та соціальна відповідальність особистості затверджуються як фундаментальні цінності людського буття та становлять антропологічну і соціально-політичну засаду солідаристського персоналізму. З цього приводу А. Ріх, директор Інституту соціальної етики Боннського університету, у своєму фундаментальному дослідженні «Господарська етика»

⁹ Там само. – С. 69.

¹⁰ Там само. – С. 78, 80-81.

¹¹ Мамардашвили М. Очерк современной европейской философии. – СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2012. – С. 270.

писав: «...у християнстві свобода кожної людської особистості та солідарні зв'язки людей між собою взаємовизначають один одного, виключаючи абсолютизацію будь-якої з цих двох протилежних, але необхідних фундаментальних цінностей людського буття. Це розуміння становить антропологічну і соціально-політичну основу соціального (точніше – солідаристського) персоналізму... З цим пов'язано те, що у економічному плані я принципово стою за ринкове господарство, – однак, за соціально орієнтоване ринкове господарство, що залишає людині достатнє поле для свобідної ініціативи і реалізації особистих інтересів, але в той же час припускаючи соціальну відповідальність особистості за хід економічних процесів та її потребу солідаризуватися з економічно більш слабшими, що знаходяться в трудному становищі, громадянами»¹².

Тут він вказує на три найбільш фундаментальні цінності людського буття, без яких соціально орієнтоване ринкове господарство не може існувати та нормально функціонувати. Це свобода людської особистості; солідарні зв'язки людей; соціальна відповідальність особистості. Тим самим підкреслюється, з одного боку, поєднання свободи особистості та солідарних зв'язків людей; а з іншого – робиться акцент на тому, що саме через такі солідарні зв'язки людей відповідальність особистості трансформується в соціальну відповідальність. Проте таке розрізнення умовне, воно характерне лише для мети наукового аналізу. В реальному житті всі ці три цінності людського буття в ході господарювання як зміни природного світу мають реалізовуватися в єдності, що витікає з їх *рефлексивної природи*: кожна з цих цінностей, по-перше, передбачає дві інші, а, по-друге, вона й реалізується лише через них: реалізація однієї є в той же час і реалізацією інших. Тобто кожна з них визначає дві інші, а її виокремлення постає як певний аспект, певне бачення одного і того ж явища чи процесу. Так, свобода особистості у об'єктивованому світі проявляється на тлі свободи усіх інших особистостей; солідарні зв'язки людей можуть існувати і реалізовуватися лише при наявності свободи усіх особистостей; а саме ці дві умови «перетворюють» особисту відповідальність людини у соціальну відповідальність через встановлення постійних солідарних зв'язків між вільними людьми. При цьому саме усвідомлена кожною особистістю соціальна відповідальність створює передумови реалізації особистісної свободи і солідарних зв'язків.

Визначені методологічні засади: висхідна свобода господарюючої особистості; особиста відповідальність як базова форма відповідальності; рефлексивна природа свободи, солідарних зв'язків та соціальної відповідальності – є науковою підставою подальшого дослідження проблем соціальної відповідальності в ході сучасних господарських трансформацій заради розвитку людини та підвищення добробуту всього населення України.

Логічна послідовність формування теоретико-методологічних засад потребує більш чіткого виділення рівнів соціальної відповідальності. Це можна зробити, виходячи з того, що такі рівні є похідними, вторинними щодо відповідальності особистості, яка через свій «прояв» до сумісно-розділених відносин господарської діяльності, реалізує свою особистісну – базову, вкорінену у самій своїй біо-соціо-духовній природі, відповідальність за процес життєдіяльності, можливість його збереження і розвитку в майбутньому.

У своєму повсякденному житті людина прагне до якісно кращого свого життєзабезпечення, добре розуміючи, що сама вона, тобто без співпраці з іншими людьми, такої мети досягти не може. Вона змушена в своїй діяльності об'єднуватися з іншими особами, які, як і вона сама, є вільними і відповідальними щодо реалізації своєї особистої мети і діяльності. Прагнення до кращого тут виступає тією глибинною установкою, яка й створює засади щодо об'єднання потенціалів, зусиль, практичної діяльності. Види чи типи такого об'єднання можуть бути різними, як і критерії чи інтереси-спонукання до об'єднання. Проте коли йде мова саме про об'єднання, то відбувається встановлення взаємозв'язків розуміння світу *соціального*. При цьому під ним мається на увазі насамперед соціальна дія як взаємодія людей, а саме соціальне трактується перш за все як міжіндивідне, а через

¹² Рих А. Хозяйственная этика. – М.: Российский филиал изд-ва «Посев», 1996. – С. 26.

розуміння діяльності відкривається можливість зрозуміти соціальне буття як процес, динаміку, де зберігаються зв'язки основних відносин людей до світу: їх відносин до речей, один до одного, а також і до самого себе¹³. У економічній площині соціальне предстает насамперед як участь людини, особистості у процесі розподілу праці та виконанні певних функціональних дій¹⁴, які певним чином узгоджуються з діями інших людей. Саме ж таке узгодження потребує особливої функції управління, яка на різних рівнях організації сумісної діяльності породжує «нових» суб'єктів соціальної відповідальності, при цьому немов би «відтісняє» на другий план особистісну відповідальність. Тобто спостерігається такий процес, коли *особиста відповідальність* залишається базовою, вона зберігається як елемент *фундаментальної* структури людської діяльності, але в *актуальній* її структурі наперед виходить саме *соціальна відповідальність*.

Спрямованість соціальної відповідальності залежить від того, яку мету та функції у господарському процесі покликано реалізовувати дане об'єднання людей. При цьому сама соціальна відповідальність постає перед дослідником щонайменше як *двоповерхова модель*. На *першому* більш *глибинному* рівні вона є відповідальністю за реалізацію сутнісних цінностей людини: її життя і самореалізації, збереження природи, продовження особливого людського роду. Ця відповідальність в цілому більш-менш співпадає з особистою відповідальністю і фіксує саме той момент, що у будь-яке соціальне угруповання об'єднуються саме особистості з своїми фундаментальними, базовими цінностями. На *другому*, більш *поверхневому* рівні ці цінності базового характеру трансформуються в конкретні прагматичні господарські цілі, які постають практично-конкретним уточненням базових цінностей щодо господарсько-функціонального призначення даного колективного (групового, державного та ін.) суб'єкта соціальної дії. На цьому рівні соціальна відповідальність набуває так би мовити обмежено-інструментального характеру (цінності тут представлені переважно цілями діяльності), бо у ній на перший план виходять більш буденні інтереси та турботи, за якими здебільшого поза увагою залишаються глибинні проблеми людського буття. Тобто на цьому рівні спостерігається деяке спрощення відповідальності: соціальна відповідальність набуває більш інструментального характеру, оскільки вона перш за все співвідноситься з відповідальністю за досягнення поточних цілей виробництва.

Тим самим соціальна відповідальність постає немов би з *двоїстою природою*: орієнтація на саму соціальність виражає поєднаний мотив та інтерес людей щодо загального прагнення людей до більш щасливого, якісно кращого життя; в той же час функціональна специфіка реалізації соціального угруповання як господарського суб'єкта «заземлює» проблему відповідальності лише до того, що актуальне саме зараз і саме у цьому місці. Звідси й витікає те, що інструментальні цілі поточної інструментальної діяльності затіняють сутнісну сторону соціальної відповідальності у повному її обсязі. Зважаючи на те, що людина не дуже охоче бере на себе відповідальність і намагається її перекласти на іншого, нехтуючи своєю свободою (теорія «У» Мак-Грегора), відтворюється такий стан дійсності, коли проблеми соціальної відповідальності відсторонюються на якийсь третій план, на майбутні періоди і т. п. Тому й постає питання заради виживання людства, актуалізувати роль соціальної відповідальності господарських суб'єктів різного рівня. А оскільки, як це було показано вище, соціальна відповідальність досить жорстко пов'язана з управлінням як організаторською функцією сумісно-розділеної діяльності, то й різні рівні управління:

¹³ Див.: Кемеров В.Е. Общество, социальность, полисубъектность. – М.: Академический Проект; Фонд «Мир», 2012. – С. 107, 109.

¹⁴ На суто психологічний момент, який є більш глибинним щодо економічного, вказував А. Маслоу, коли писав, що «в силу багатьох емпіричних міркувань, зараз я можу сказати більш впевнено, ніж раніше, що базові людські потреби можуть бути виконані лише з допомогою інших людей і через них, тобто через суспільство. Потреба у співтоваристві (в належності йому, в контактах, в об'єднаннях в групи) сама собою є основною потребою людини» (Maslow A.H. Religions, Values and Peak-Experiences. - N. Y.: Penguin Books, 1981, p. xiii).

підприємство, регіон, держава, міжнародне об'єднання – мають свої специфічні сфери і напрямки соціальної відповідальності, де повинні взаємно узгоджуватися прояви відповідальності різних – фундаментально-базових та інструментальних – рівнів. Тобто, якщо йде мова про соціальну відповідальність підприємства, то соціальна відповідальність концентрується навколо відповідальності за виробництво конкретного якісного товару, який би міг задовольняти людські потреби. При цьому й сам процес виробництва за своїми параметрами повинен відповідати критеріям збереження людини і природи. В цьому сенсі й повинна розглядатися проблема соціальної відповідальності на рівні первинного виробничого процесу, трудового колективу як суб'єкта соціальної відповідальності.

Якщо ж брати рівень регіону чи держави, то тут акценти у проблематиці соціальної відповідальності сутнісно змінюються, бо мова повинна йти перш за все про гідний рівень та якість життя населення, що проживає на даній території. Якість суто виробничого процесу тут уже входить як певний елемент до простору життєвого устрою населення, що мешкає в межах даного регіону чи держави. Масштаби соціальної відповідальності не просто розширюються у простому кількісному плані, але наперед виходить якісна складова життєустрою, а соціальна відповідальність переходить на новий якісний рівень відповідальності за синергетичну дію взаємопов'язаних різнорідних чинників відтворювального господарського процесу: людського чинника у антропологічному і виробничому плані, природно-екологічного чинника, чинника регіонального і державного управління, міжнародного чинника та ін.

При цьому вкрай важливо усвідомити, що соціальна відповідальність того чи іншого суб'єкта управління буде найбільш ефективною тоді, коли не щось зовні буде змушувати до такої відповідальності, а коли вона базується на внутрішніх цінностях і внутрішньому переконанні кожної особистості, яка реалізує свою функціональну дію в межах посадових обов'язків. Колективна соціальна відповідальність постає як синергетичний ефект об'єднання таких дій, суб'єкти яких через свої повсякденні рішення і діяльність вмотивовано прагнуть до реалізації в них людських цінностей, тобто реалізують онтологічні засади своєї життєдіяльності.

Звичайно, що держава, регіональні органи управління, різного роду громадські об'єднання можуть і повинні створювати такі умови, які б стимулювали зростання соціальної відповідальності суб'єктів різних рівнів господарювання. Проте такі зовнішні впливи без внутрішнього усвідомлення ролі та значення соціальної відповідальності не можуть бути досить ефективними, бо вони здебільшого мають дещо насильницький характер і не можуть прямо нав'язуватися людській свідомості, сприйматися людиною як прояв і самореалізацію її внутрішньої біо-соціо-духовної природи у виробничому процесі. Тому одним з найбільш актуальних завдань сучасної економічної та управлінської науки стає наукова розробка проблематики соціальної відповідальності як формування і реалізації внутрішніх мотивів відповідальної поведінки та діяльності людини, особистості у надзвичайно складних умовах сучасної кризи, коли спостерігається процес переформатування цінностей та цілей не у зовсім сприятливих для людини і природи напрямках. Розуміння глибинних коренів відповідальності, які пов'язані з реалізацією свободи, вкрай необхідно для виходу з сучасної кризової ситуації, розробки такої стратегії господарського розвитку, яка б сприяла забезпеченню якісного життя людини як процесу самореалізації нею своїх базових життєстверджуючих цінностей.

УДК 005.95

В умовах необхідності реалізації імперативу виживання людства надзвичайно актуалізується проблематика дослідження соціальної відповідальності. Сформульовані автором методологічні засади аналізу соціальної відповідальності, визначають висхідну свободу господарюючої особистості; особисту відповідальність як базову форму відповідальності; рефлексивну природу свободи, солідарних зв'язків та соціальної

відповідальності. Показано, що модель соціальної відповідальності має щонайменше дворівневу структуру, що пов'язане з двоїстою природою самої соціальної відповідальності.

Ключові слова: свобода, соціальна відповідальність, особистість, біо-соціо-духовна природа людини, солідарні зв'язки, рефлексивна природа, цілераціональність, ціннісна раціональність.

В условиях необходимости реализации императива выживания человечества чрезвычайно актуализируется проблематика исследований социальной ответственности. Сформулированы методологические основания анализа социальной ответственности, к которым автор относит исходную свободу хозяйствующей личности; личную ответственность как базовую форму ответственности; рефлексивную природу свободы, солидарных связей и социальной ответственности. Показано, что модель социальной ответственности имеет, как минимум, двухуровневую структуру, что связано с двойственной природой самой социальной ответственности.

Ключевые слова: свобода, социальная ответственность, личность, био-социо-духовная природа человека, солидарные связи, рефлексивная природа, целерациональность, ценностная рациональность.

In the conditions of necessity of realization of the imperative of the survival of the humanity the problems of the research of social responsibility is extremely actualized. Methodological bases of analysis of social responsibility is formulated, to which the author refers the original freedom of economic person; personal responsibility as a basic form of responsibility; reflective nature of freedom, solidarity relations and social responsibility. It is shown that the model of social responsibility has at least a two-tier structure, due to the dual nature of the social responsibility.

Keywords: freedom, social responsibility, identity, bio-socio-spiritual nature of man, solidarity communications, reflective nature, value rationality.

Надійшла до редколегії 05.03.2013 р.

© Дейч М.Є., 2013